

FIRAT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

FIRAT UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF THEOLOGY

Sayı: 27/2 (Aralık / December 2022), 19-33

Mehmet Akif'in Kader Bağlamında Geleneksel Din Anlayışına Eleştirileri
Mehmet Akif's Criticism Against the Traditional Understanding of Religion in the
Context of Destiny/Qadar

Ahmet BAĞLIOĞLU

Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi
Anabilim Dalı

Ass. Prof., Dokuz Eylül University, Faculty of Divinity, Department of History of
Islamic Sects, Izmir, Türkiye

ahmet.baglioglu@deu.edu.tr **ORCID:** 0000-0001-5852-6951.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 19 Eylül/September 2022 Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Kasım/November 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2022 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as

Bağlıoğlu, Ahmet. "Mehmet Akif'in Kader Bağlamında Geleneksel Din Anlayışına Eleştirileri". Fırat Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi 27/2 (Aralık 2022), 19-33.

DOI: 10.58568/firatilahiyat.1177435

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iTenticate. No
plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada
belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and
writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ahmet Bağlıoğlu).

Yayıncı / Published by

Fırat Üniversitesi/ Fırat University

Lisans Bilgisi / License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

*“Kadermiş! Öyle mi? Haşa, bu söz değil doğru;
Belanı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu”
Mehmet Akif*

Mehmet Akif's Criticism Against the Traditional Understanding of Religion in the Context of Destiny/Qadar

Abstract: Mehmet Akif, one of the great intellectuals of the last century, shared his thoughts about the religious and social problems he witnessed in his lifetime, criticized them and tried to produce solutions through his poems that he brought to the art world with his successful literary identity. He focused on aforementioned religious and social problems, especially the issues of qada, qadar and tawakkul, his views were often distorted or misunderstood, and noted that these prevented the individual and society from leading a free and volitional lifestyle, and from being able to comprehend developing events and phenomena in a healthy way. Akif, who prioritized human freedom and will, and criticizes blind submission and the fatalistic understanding with a harsh tone, addressed these elements, which he saw as a kind of delusion, as the basis of many problems of Ottoman subjects and Muslim societies. He pointed out that as a requirement of the divine laws that Allah has placed in the universe, cause-effect relationship prevails in life and stated that if life is guided with this awareness, problems can be better understood and overcome more easily.

Keywords: Mehmet Akif, Criticism to Tradition, Qadar (Destiny), Qada (Fatality), Tawakkul (Resignation).

Mehmet Akif'in Kader Bağlamında Geleneksel Din Anlayışına Eleştirileri

Öz: Son asrın büyük fikir adamlarından olan Mehmet Akif, başarılı bir edip kimliğiyle sanat dünyasına kazandırdığı şiirlerin aracılığıyla, yaşadığı dönemde tanık olduğu dinî ve sosyal problemler hakkındaki düşüncelerini paylaşmış, bunları eleştirmiş ve çözüm yolları üretmeye çalışmıştır. Söz konusu dinî ve sosyal problemler, özellikle de kaza, kader ve tevekkül konuları üzerine yoğunlaşmış, çoğunlukla çarpıtılan veya doğru yorumlanmayan bu inanç öğelerinin birey ve toplumun hür ve iradi bir hayat tarzı sürebilmesine, gelişen olay ve olguları sağlıklı bir şekilde idrak edebilmesine nasıl engel olduğuna dikkat çekmiştir. İnsan özgürlük ve iradesini önceleyen, gözü kapalı teslimiyet ve kaderci anlayışı sert bir üslupla eleştiren Akif, bir tür akıl tutulması olarak gördüğü bu unsurları, Osmanlı tebaasının ve Müslüman toplumların pek çok sorununun da temeli olarak ele almıştır. O, Allah'ın kâinata koyduğu ilahi kanunların bir gereği olarak, hayatta sebep-sonuç ilişkisinin hâkim olduğuna dikkat çekmiş ve bu bilinçle hayata yön verildiği takdirde problemlerin daha iyi kavranabileceğini ve daha kolay üstesinden gelinebileceğini belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif, Gelenek Eleştirisi, Kader, Kaza, Tevekkül.

Extended Summary: The understanding of compulsory destiny, which became visible historically in the time of the Umayyads and has continued until today, has adversely affected the entire life of Muslim societies, from administrative and political to social and cultural areas. One of those who criticized this situation the most was Mehmet Akif; he strongly opposed the understanding of qada, qadar and tawakkul, which is always carried to the next generation through tradition and weakens or disables the freedom and will of the individual and society. Criticism of tradition, which is frequently encountered in his poems, focuses especially on qada, qadar and tawakkul, and draws attention to the destruction caused by these distorted or misinterpreted belief elements in the individual and society. According to Akif, the understanding of compulsory destiny takes away the comprehension ability of Muslim societies and prevents them from confronting and struggling with the problems they are in. Akif, who considers it a wrong attitude to ignore the free will bestowed on

human beings and interpret everything as God's will and thus not taking any responsibility, argues that everything develops depending on the cause-effect relationship as a requirement of the laws God has put in the universe. And he explains this in the way that the human being can be held responsible for every issue in which the human being is the center; and, it is necessary to be aware that the cause is human and his actions, so the result is the effect of human beings; and, it is to the detriment of the human being that blindly surrendering by connecting everything that happens in life to qada and qadar; and, tawakkul on Allah cannot be perceived as mere inaction. Akif, who quite opposes the understanding of compulsory destiny for the Islamic World to get rid of the crisis it has fallen into, underlines that the problems can only be solved in this way; thus he repeats his criticism of tradition one more time.

Mehmet Akif, an intellectual who lived closely in the atmosphere of chaos and turmoil that prevailed in the late Ottoman period, focused on the problems in the Islamic geography, the majority of which was the remnant of the Devlet-i Âliyye, and examined them, and on the basis of these, he encountered the indifference and neglect of the Muslim peoples. In the context of mentality, he saw the understanding of compulsory fate and the understanding of passive resignation shaped around it as the cause of this lethargic attitude that made them look like they were drunk. However, according to him, in the Qur'an, the holy book of the religion of Islam, Allah praises reason and effort and draws attention to the fact that human beings are equipped with free and volitional abilities. So, this understanding of compulsory destiny that binds Muslim peoples does not coincide with the Qur'an and therefore does not take its source from the essence of religion. This understanding, which has been fueled by some political ambitions in the historical process, should be rooted out, and one should act with the awareness of the free will bestowed by God. This distorted mentality, which continues to be cultivated especially through Sufism and imposed through tradition, must be abandoned, problems must be faced, solutions must be produced to overcome them, and action must be taken in this direction. Undoubtedly, this is more appropriate for the teaching of the Qur'an than to blame everything on the will of God and to retreat into a corner, and to remain passive despite the fact that the causes are deliberately revealed, to accept the results and submit to fate. In fact, then, the truth of destiny existing in the Qur'an will be acted upon, and Allah's orders regarding using reason will be fulfilled. Moreover, this is also the way out of the swamp in which the Islamic geography is buried. Because in this way, Muslim peoples will be able to get rid of their lethargy, shake off the dead soil above them, change their bad luck and get rid of the backwardness, confusion, blood and tears they are in. For this reason, it is of vital importance to understand the phenomenon of destiny, which the Qur'an describes, which means the laws that Allah has placed on the world of creation, in a healthy way. As a result, in this way, the Islamic world will realize the blessing of reason and will that it has ignored, will face the facts and will take action to correct its ruined situation in its own hands.

Mehmet Akif, who refers to the hadiths as well as the verses in his poems, rejects the understanding of compulsory destiny and criticizes them with his unique style. He states that standing aside and making no effort to seek God's grace, to seek help from the heavens, and to watch miracles happen, will be of no use, and that this behavior will only work versus the person. According to him, qadar is shaped by the servant's action, and qada is directed by his effort. In that case, Muslims should get rid of this coercive mentality that does not take its source from the Qur'an and the words of the Prophet, learn to take responsibility, realize that events occur on the plane of cause and effect, and act accordingly. Otherwise, it is not possible for them to save themselves from the troubles and difficulties they are in and they will continue to swim in backwardness. For this reason, Muslim peoples should immediately turn away from this coercive understanding of destiny that shackles their wrists, reach the awareness of the mind, will and power bestowed upon them, and bring the

Islamic World to the place it deserves. Only in this way will God's will be achieved, his blessings will be adhered to, his orders will be fulfilled, and his trusts will be protected. Akif, who thinks that seeking help from Allah, angels and Khidr despite all the passivity does not fit into the mind, conscience or the creed of Islam, argues that win cannot occur without a struggle. His criticism of the traditional understanding of religion, which focuses on the point of destiny, is thus not only a criticism, but also offers solutions against it. This situation transforms his language of criticism into constructive criticism and makes Akif a stimulant both for his period and for the periods after him.

Giriş

Cahiliye dönemi Araplarında var olan cebirci kader anlayışı Emevîler döneminde tekrar canlanmıştır. Emevî Halifeleri zulmü bir yöntem olarak kullandıklarından cebirci yaklaşımı körükleme ihtiyacı duymuşlardır. Emevî yöneticilerinin yaptıkları zulümleri "ilahi takdir böyleymiş" diyerek kadere havale ederken zulme maruz kalmış halk kitleleri de "kaderim böyleymiş" deyip zulme boyun eğme eğilimi artmıştır. Yani ulema arasındaki dini/teolojik tartışmalara siyasilerin müdahil olması cebirci kader anlayışının kökleşmesinde etkin bir faktör olmuştur. Mutezile ise, İslam tarihindeki baskıcı yönetimlerin uyguladıkları istibdatın Allah'ın kaderi olduğu yolundaki iddialara en sert tepkiyi koymuş ve bu anlayışın karşısında yer almıştır.

Daha sonra Hadis Taraftarı ekolünce dile getirilen; Kulların iyi ve kötü eylemlerinin tümünü yaratan Allah'tır, kullar, hiç bir şey yaratmaya kadir değildir, müminleri, itaatine başarılı kılan, kâfirlerin ayağını kaydıran Allah'tır gibi anlayışlar cebirci kader anlayışını körüklemiştir. Hicri üçüncü asırdan itibaren Eş'arîliğin Allah'tan başka fail tanımama şeklindeki izahları da müminlerin bu anlayışın devam etmesine bir nevi destek olmuştur. Hicri dördüncü asırdan itibaren ise sufilerin ortaya koyduğu yaşanan olaylarda insan iradesinin hiçbir etkisinin olmaması gibi fikirlerle bu inancın yayılmasına hızına ivme kazandırmıştır. Akif cebirci kader anlayışını şiddetle eleştirmektedir.

Selçuklular ve Osmanlılar devrinde Türklerin mezhebi aidiyeti, genel olarak, itikatta Mâtürîdîlik, amelde Hanefîlik olarak tanımlandı. Ancak Osmanlılar döneminde medrese medreselerinde Mâtürîdî olmalarına rağmen daha ziyade Eş'arî kelimeler ekolüne ait eserlerin okutulması Eş'arî anlayışın devam etmesine neden oldu. Bu bağlamda İbn Kemal Paşa (1534) ve Akkirmânî (1760) gibi birkaç âlimi saymaz isek yeterli sayıda Mâtürîdî bilgin yetişmediği içini mevcut kader ve tevekkül anlayışı da değişmemiştir denilebilir.¹ Mâtürîdî din anlayışında bilme, belirleme olarak anlaşılmamıştır. Akif de zaten ısrarla bunu vurgulamaya çalışmıştır. Akif'e göre tevekkül ve kader yanlış yorumlanmış ve bunun topluma açtığı maddi ve manevi yaraların boyutu korkunç olmuştur.

Akif İslam toplumunu anlatırken eskiden medeniyet ve uygarlık kurabilen Müslümanların niçin bu durumda olduğuna cevap aramaya çalıştığı gibi yeniden ayağa kaldırmak içinde çareler arayıp çözüm yolları da göstermektedir. Akif'e göre Kur'an'da insanın ilahi vahye muhatap olması ve bunları kabul edip etmeme yönünde kendi iradesini kullanması, onun sorumlu bir varlık olduğunun göstergesidir.

Daha önce yayımladığımız *Mehmet Akif'in Geleneksel Din Anlayışına Eleştirileri I "Asrın İdrakine İslam'ı Söyletmek"*² adlı makalemizde Akif'in i dine yenilenme düşüncesini açıklamıştık. Bu çalışmada ise Mehmet Akif'in Geleneksel Din Anlayışına Eleştirilerine devam ederek O'nun kaza, kader ve tevekkül konularındaki fikirlerini ve eleştirilerini ele alacağız.

¹ Süleyman Uludağ, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi* (İstanbul: Dergâh Yayınevi, 1980), 36.

² Ahmet Bağlıoğlu, "Mehmet Akif'in Geleneksel Din Anlayışına Eleştirileri I -Asrın İdrakine İslam'ı Söyletmek-", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/1 (2016), 29-45.

1. Kaza ve Kader

Kaza; Yerine getirmek, hükmetmek, teyit etmek, perçinlemek, yaratmak, oluşturmak, gerçekleştirilmek, ulaştırmak, tasdik etmek, bildirmek, doğrulamak, takdir etmek, ihtiyacı gidermek anlamlarına gelir.³ Kaza, yaratma, meydana gelme gibi anlamlarının yanı sıra tebliğ etme, arz etme, beyan etme, yazıt, buyruk, hükmetme gibi manalara da gelmektedir.⁴ Kader ise sözlükte; tasarlamak, planlı ve ölçülü yapmak, muvazeneli/dengeli yapmak, güç yetirmek, bir şeyin biçimini, keyfiyetini, niteliğini ve değerini belirlemek gibi manalara gelir.⁵ Kâdı Abdülcabbar'a göre kader, Allah'ın fiillerinin kendi zatından kaçınılmaz bir şekilde meydana gelmesidir. Kaza ise fiilin bitmesi ve tamam olması anlamındadır. Nitekim Kazanın, bir şeyin belirmesi, sona erdirilmesi veya sonuçlandırılması demek olduğu gibi haber anlamı da vardır.⁶ Yani kader Allah'ın fiilleri olup, belli bir nizam ve düzen içerisinde bunların meydana gelmesi iken Kaza da bu fiillerin meydana gelip gerçekleşmesidir. Nitekim Kur'an'da belirtildiği gibi yüce Allah her şeyi bir ölçüye göre yaratmış (el-Kamer 54/49) ve ona ölçü, biçim ve düzen vermiştir (el-Furkan 25/2).

Kader, kâinatın umumî kanunları olup, Allah'ın yarattığı şeylerin varlıklarını devam ettirme ve yok olma kanunlarını içerir. Nitekim Kur'an'da "O ki her şeyi yarattı, düzene koydu ve hedefini gösterdi." (el-A'la 87/2-3) buyrulmaktadır. Yine başka bir ayette ise "O gökten bir ölçüye göre yağmur indirdi. Biz onunla ölü araziye canlandırdık" (el-Zuhruf, 43/11) buyrulmaktadır. Kâinata bir düzen koyan Allah, insan için de bir ölçü takdir etmiş, neleri yapabileceğini tayin etmiştir. Öyleyse insan için kader, irade ettiği fiili yapabilecek ve hesap verebilecek bir yapıda halk edilmiş olduğunu bilmekten ibarettir.

Hasan el-Basrî'ye göre "Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır." (el-Hadid, 57/22) ayetinde geçen musibetle kast edilenin iman ve küfür olmayıp darlık ve bolluk, zenginlik ve fakirlik gibi şeylerdir.⁷ Bu ayette geçen musibeti Yüce Allah'ın koyduğu tabiat kanunları şeklinde yorumlamak ta imkân dâhilindedir.

"Kim kendi durumunu düzeltirse Allah da onun durumunu düzeltir. Eğer siz dönerseniz, biz de döneriz", (el-İsra, 17/8) "Biz her insanın kaderini kendi çabasına bağlı kıldık" (el-İsra, 17/13) ayetlerinden Allah'ın iradesiyle İnsanın iradesi arasında bir bağ olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'deki "kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayınız" (el-Bakara, 2/195) ayetinden ve Hz. Peygamberin "Allah'ın verdiği her derdin devası da vardır. Tedavi olun" (Buharî, "Tıb", 1; Müslim, "Selâm", 69; Timizî, "Tıb", 2) hadisinden sosyal bir varlık olan insanın, hayatın tüm detaylarında dikkat ederek tedbir, çalışma, gayret ve sorumluluk sahibi olduğuna dikkat çekilmiştir. Yine "...Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin..." (el-Kehf, 18/29), "Şirk koşanlar diyeceklerdir ki; Eğer Allah dileseydi ne biz ne de atalarımız şirk koşmazdık" (el-En'am, 6/148) gibi ayetler, Cahiliye Araplarının cebirci bir kader anlayışına sahip olduklarını ve Yüce Allah'ın bu anlayışı birçok ayette net bir şekilde ret ettiğini bize göstermektedir.

Ebu Hanife'ye göre Yüce Allah her konuda kaide ve kuralları belirlemiş ve kararı insanların iradesine bırakmıştır. İlahi irade, Allah'ın kâinata koyduğu kanunlarıdır ve insan iradesi ise kulun özgürce seçip yaptıklarıdır.⁸ Mehmet Akif de küllî irade ile cüz'î iradenin sınırlarını birbirinden kesin çizgilerle ayırmakta ve her birine somut misaller vermektedir. Akif, Osmanlı devletinin içinde

³ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed Firuzâbâdî, *El-Kamusu'l-Muhit* (Beirut: 1426/2005), 1325; Ebi'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap* (Beirut: Daru's-Sadr, 1414/1994), V/74.

⁴ Ebu Bekir el- Bakillâni, *et-Temhid*, yay. Mekârisi (Beirut: 1957), 327.

⁵ Firuzâbâdî, *El-Kamusu'l-Muhit*, 460.

⁶ Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedân Kâdî Abdülcabbar, *Müteşebihü'l-Kur'an*, tah., Adnan Zerrûr (Kahire: 1960), II/431.

⁷ Mustafa İslamoğlu, *Hasan el-Basrî'nin Kader Risalesi ve Şerhi*, (İstanbul: Düşün Yay., 2012), 171.

⁸ Numan b. Sabit Ebu Hanife, "el-Fıkhu'l Ekber", *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, çev., Mustafa Öz (İstanbul: İFAV Yay., 1992), 56.

bulduğu kötü durumun suçunu kadere atılmasını doğru bulmamakta ve ona göre ilahi kudret, kullarına hiçbir zaman zulmetmemektedir. Akif kader konusunun fazla konuşulup tartışılmaması gerektiğini, Hz. Peygamberden delil getirerek hoş görmemektedir.

Allah sapmayı dileyeni sapıklığıyla baş başa bırakmakta (es-Saff, 61/5) hidayet arzulayan ve bunun için gayret gösterene de hidayet yolu göstermektedir (ez-Zümer, 39/23). Allah insanları iradesinde serbest ve hür bırakmıştır (el-Kehf, 18/29). İnsanlar yaptıkları iyilik ve ya kötülükten sorumludurlar (el-Bakara, 2/286; el-Füssilet, 41/46). Herkes zerreyi miktarı yaptığı iyiliğin de kötülüğün de karşılığını alacaktır (ez-Zilzal 99/7-8; el-Enbiya 21/47). İnsanlar yatıklarından sorumludurlar ve yaptıklarının karşılığını da mutlaka alacaklardır (en-Necm, 53/39-42). Yine Kur'an'da "Firavun kavmini saptırdı" (et-Taha, 20/79), yine başka bir ayette "Sâmîrî onları saptırdı" (et-Taha, 20/85) buyrulmaktadır.

Mehmet Akif'in kader anlayışıyla ilgili genel bir tespit yapmak gerekirse, onun kadere iman noktasında kesin bir inanca sahip olduğunu fakat halkın sahip olduğu kader inancını şiddetle eleştirdiğini söyleyebiliriz.⁹ Mehmet Akif'e göre insan cüz-i irade sahibi olduğu için kendi iradesini ortaya koymalı ve ona göre hareket etmelidir. Kur'an'ın da belirttiği gibi insanlar Allah'tan ne murat ederlerse veya kendileri neyi yapmayı tercih ederlerse, Allah da onların isteğini yaratmaktadır. Akif'e göre insanlar kendi yaptığı eylemlerden sorumludurlar ve bunların müsebbibi olarak Tanrı'yı göstermesi ona yapılan en büyük iftira ve saygısızlıktır.

*"Kadermiş!" Öyle mi? Haşa, bu söz değil doğru:
Belanı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu!¹⁰*

Akif, kötü gidişin, başımıza gelen musibetlerin sorumlusunun bizzat insan olduğunu net bir şekilde ifade etmekte ve geleneksel din anlayışındaki kader anlayışının yanlışlığını vurgulamaktadır. İnsan fiillerinde özgür olup iyi ve kötüyü seçme hürriyetine sahip olduğu gibi yaptıklarından da sorumludur.

*Solsun mu o parlak yüzü Kur'an-ı Hakim'in?
İslam ayak altında sürünsün mü nihayet?
Ya Rab, bu ne hüsrandır, İlahi, bu ne zillet?
Mazlumu nedir ezmede, ezdirmede ma'na?
Zalimleri adlin, hani, öldürmedi hala!
Canı geziyor dipdiri... Can vermede ma'sum!
Suç başkasınıdır da niçin başkası mahkûm?
La-yüs'el'e binlerce sual olsa da kurban;
İnsan bu muammalara dehşetle niğeh-ban!¹¹*

Akif, bir yandan kaderin Allah'ın bir sırrı olduğunu ve bunun fazla tartışılmaması gerektiğini vurgularken öte yandan kader anlayışının doğru ve sağlam bir zemine oturması için de çaba sarf eder.

*Kader nedir, sana düşmez o sırrı istiknah;
Senin vazifen ita'at ne emrederse ilah.
O, sokmak istediğin şekle girmesiyle kader;
Bütün evamiri şer'in olur bir anda heder!
Neden ya, Hazret-i Hakk'ın Resul-i Muhterem'i,
Bu bahsi men ediyor mü'mine, boş yere mi?¹²*

Akif Kaderi, Allah'ın kudreti ve ilmi neticesinde ortaya çıkan ve evrenin uymak zorunda olduğu kanunlar silsilesi olarak anladığını ve izah etmeye çalıştığını görmekteyiz. Akif, Al-i İmran suresinin

⁹ Hulusi Arslan, "Mehmet Akif'in Kader ve Tevekkül Anlayışı", Hikmet Yurdu Dergisi VII/13 (2014), 16.

¹⁰ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat* (İstanbul: Hece Yayınları, 2009), 252.

¹¹ Ersoy, *Safahat*, 210.

¹² Ersoy, *Safahat*, 254.

yirmi altıncı ayetinin tefsirinde "fitratın ahkâmı" dediği Sünnetullah, yani tabiattaki sebep-sonuç ilişkisinin Allah'ın değişmez kanunları olduğunu ve bunun sonucunda da insanların ancak kendilerinin çalışarak yapıp ortaya koyduklarının karşılığını göreceklerini ifade etmektedir.

*Sus ey divane! Durmaz kâinatın seyr-i mu'tadı.
Ne sandın? Fitratın ahkâmı hiç dinler mi feryadı?
Bugün, sen kendi kendinden ümid et ancak imdadı;
Evet, sen kendi ikdamınla kaldır git de bidadı.
Cihan kanun-i sa'yin, bak, nasıl bir hisle münkadı!
Ne yaptın? "Leyse li'l-insani illa mâ-se'a" vardı!..¹³*

Akif kader konusunun daha iyi anlaşılması için Hz. Ömer döneminde yaşanan bir olayı şiirinde anlatır. Hz. Ömer Suriye'nin fethi için bölgeye gelmiş, burada veba salgını olduğunu duyunca ashopla yapılan istişare sonucunda geri dönmek istemişti. Bunun üzerine ordu komutanı Ebû Ubeyde kendisine "Allah'ın kaderinden mi kaçyorsun?" diye sorunca Hz. Ömer ona; "Evet, Allah'ın bir kaderinden diğer kaderine kaçıyorum." diye cevap verir.

*Ebu Ubeyde'ye imdada eylemişti şitab,
Maiyyetindeki askerle bir zaman Faruk.
-Tereddüt etme sakın, çünkü vak'a pek mevsuk-
Tarik-ı Şam'ı tutup doğru "Surg"a indi Ömer.
Ebu Ubeyde hemen koştu almasıyla haber.
Halife, Hazret-i Serdar'a "Nerdedir ordu?
Ne yaptınız? Yapacak şey nedir?" deyip sordu.
Ebu Ubeyde; "Veba var!" deyince askerde;
Tevabi'yle Ömer durdu kalkacak yerde.
"Vebaya karşı gidilmek mi, gitmemek mi iyi?"
Muhacirin-i kiramın soruldu hep re'yi.
Bu zümreden kimi; "Maksad mühim, gidilmeli" der;
"Hayır, bu tehlikedir" der, kalan Muhacirler.
Halife böyle muhalif görünce efkârı;
Çağırdı: Aynı tereddüdde buldu Ensar'ı.
Dağıttı hepsini, lakin sıkıldı... Artık ona,
Muhacirin-i Kureş'in müsün olanlarına
Müraca'at yolu kalmıştı; sordu onlara da.
Bu fırka işte bila-kaydı-ı ihtilaf arada:
"Vebaya karşı gidilmek hata olur" dediler:
"Yarın dönün!" diye Ashab'a emri verdi Ömer.
Ale's-seher düzülürken cemaatiyle yola,
Ebu Ubeyde çıkıp: "Ya Ömer, uğurlar ola!
Fırarınız kaderu'l-lahtan mıdır şimdi?"
Demez mi, Hazret-i Faruk döndü: "Doğru, dedi,
Şu var ki bir kaderu'l-lahtan kaçarken biz,
Koşup öbür kaderu'l- laha doğru gitmedeyiz.
...
Kader denince ne anlardı hepsi, anladın al...
Utanmadan yine kalkışma Hakk' a bühtana¹⁴*

¹³ Ersoy, *Safahat*, 199.

¹⁴ Ersoy, *Safahat*, 254-255.

Aslında Hz. Ömer Resulullah'ın sünnetine göre hareket etmiştir. Zira Resulullah bir gün yıkılmaya yüz tutmuş bir duvarın yanından geçerken hızlanınca bunun sebebi sorulmuştu. Hz. Peygamber "Allah'ın kazasından yine O'nun kaderine sığınıyorum"¹⁵ demiştir. Mehmet Akif de Hz. Ömer gibi Cahiliye dönemi Araplarında var olan cebirci kader anlayışını ret ederek, ilahi takdirle birlikte her türlü tedbirin alınmasını gerekli gören bir anlayışa sahip olduğunu anlıyoruz. Önlenebilir şeylerin kader olduğu düşüncesinden uzaklaşmalıyız ki önlenebilen şeylere tedbir alabilelim. Hz. Peygamber de veba hastalığı hakkında "Bir yerde bulunduğunu duyduğunuz vakit oraya girmeyiniz" (Buharî, "Tıb", 30; Müslim, "Selam", 92-93; Tirmizî, "Cenaiz", 66) buyurarak tedbir almanın İslamî bir sorumluluk olduğunu vurgulamıştır.

Başın sıkıldı mı, kâfi senin o nazlı sesin:

"Yetiş!" de kendisi gelsin, ya Hızır'ı göndersin!¹⁶

Akif'in en nefret ettiği şey tembellik olmuştur. Bu bağlamda insanları tembelliğe iten, insan iradesini hiçe sayan geleneksel kader anlayışını sert biçimde eleştirmiştir.

Birinci zümreyi teşkil eden zavallı avam,

Bıraksalar edecek tatlı uykusunda devam.

Bugün nasibini yerleştirdince kursağına:

"Yarın" nedir? Onu bilmez, yatar dönüp sağına.

Yıkılsa arş-ı Hilafet, tıkılsa kabre vatan,

Vazifesinde değil: Çünkü "hepsi Allah'tan!"¹⁷

Allah insana akıl vermiştir. Bu akıl sayesinde iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırt edebilmektedir. Yine akıl sayesinde çevresinde olup bitenleri anlayıp değerlendirebilmekte, söz ve eylemlerde bulunabilmektedir. Zaten bu irade sayesinde yaptıklarından sorumlu olmaktadır. Sebep-sonuç ilişkisi dâhilinde varlığını sürdüren kâinat ilahi iradeyle ayakta durmaktadır.¹⁸ Zira Allah Kur'an 'da "Allah'ın öteden beri süregelen kanunu budur. Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın" (el-Fetih, 48/23) buyurmaktadır.

Tasavvufi anlayışta insan bir ölü hükmünde olup, olan olaylarda ve yapıp ettiklerinde bir etkisi ve gücü yoktur. Bu nedenle alınacak tedbirlerden ziyade Allah'a tam teslimiyet esastır. Bütün işleri mülkün sahibine havale etmek, tasavvuf ehlinin kader anlayışının özeti niteliğindedir.¹⁹ Mesela, Mevlana'ya göre Levh-i Mahfuzda her şey yazılmıştır. Bu nedenle kaderden kaçış yoktur.²⁰ Tasavvuf ehlinin genellikle insan iradesini yok sayan onu tamamen ilahi takdirin kontrolüne teslim eden anlayışını Akif şiddetle ret eder.

Sürdüler Türk'e "tasavvuf" diye olgun sırayı;

Muttasıl şimdi "hakikat" kusuyor Sıdkı Dayı!²¹

2. Tevekkül

Tevekkül kavramı, Kur'an-ı Kerim'de kırkı aşkın yerde değişik kalıplarıyla geçmektedir. Tevekkül, birinin işini üstüne alma, birine güven verme, birinin işini havale etme gibi anlamlara gelir. İstilahta ise, herhangi bir kişinin işinde neticeye ulaşana kadar kendisine yüklenen bütün vazife ve sorumlulukları yerine getirdikten sonra işin sonucunu Allah'a bırakması ve neticeye rıza göstermesi

¹⁵ Cemal Sofuoğlu, *Müslim Tercümesi* (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2013), VIII/13; Kamil Miras, *Sarih Tercümesi*, I-XII (Ankara: Sönmez Neşriyat, 1973), XII/221.

¹⁶ Ersoy, *Safahat*, 253.

¹⁷ Ersoy, *Safahat*, 272.

¹⁸ Ömer Özsoy, *Sünnetullah*, (Ankara: Fecr Yay., 2015), 61-63.

¹⁹ Filibeli Ahmed Hilmi, *Üss-i İslam (İslamın Esası)*, sad., Bülent Baloğlu ve Halife Keskin (Ankara: TDV Yay., 1997), 53.

²⁰ Mevlana Celaleddin-i Rumî, *Mesnevî-i Manevî*, çev., Derya Örs ve Hicabi Kırancı (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 117 vd.

²¹ Ersoy, *Safahat*, 349.

demektir.²² Tevekkül İnanan ferдин Allah'a olan inanç ve tam teslimiyetinin ifadesidir. Yani kulun kendi gücünü aşan hususlarda işin sonunu Allah'a havale etmesidir.²³ Başka bir ifade ile tevekkül, insanın amacına ulaşması için gerekli olan tüm maddi ve manevi sebeplerin tümünü gerçekleştirdikten ve başka yapacak bir şey kalmadıktan sonra Allah'a dayanıp güvenmek demektir. Burada dikkat edilmesi gereken husus Allah'a havale etme, ona güvenme ve dayanma, ancak o iş için gerekli sebeplere sarılıp gerekli önlemleri aldıktan sonra söz konusu olabilmektedir.

Gazzali, tevekkülü Allah'ın kudret, irade ve ilim sıfatlarının sonucu olarak ferдин başına gelene rıza göstermesi olduğunu belirtmektedir. Ancak gerekli sebeplere sarılıp, çalışmak ve tedbir almak yükümlülüğünün de kişide bulunduğunu belirtmektedir.²⁴ Tevekkül, bütün sebeplere ve tedbirlere başvurduktan sonra nihai irade ve kudretin Allah'a ait olduğu yönündeki bilinç ve inançta olmak demektir.²⁵ İslam âlimlerinin birçoğu yemeden içmeden Allah'ın kendisini doyuracağını söyleyen kimseyi ahmak, sebepleri terk eden kimseyi cahil olarak nitelemişlerdir.²⁶

Kur'an-ı Kerim'de yukarıdaki tanım ve anlayışları destekleyen onlarca ayet vardır. "Azmedince Allah'a tevekkül et" (Al-i İmran, 3/159) ayetinde Yüce Allah bizden önce azmetmemizi sonra tevekkül etmemizi istemektedir. Yine başka ayetlerde "Allah kuluna yetmez mi?" (ez-Zümer, 39/36), "Allah'a tevekkül et. O sana yeter" (el-Ahzâb 33/3. Krş; Al-i İmran, 3/173; en-Nisa, 4/81) "Umulur ki aklınızı kullanırsınız" (el-En'am, 6/151; el-Mü'min, 40/67), "Umulur ki Allah'a karşı sorumluluklarınızın bilincinde olursunuz" (el-Bakara, 2/21, 179, 183, 187; et-Tevbe, 9/122), "Umulur ki öğüt alırsınız" (el-A'râf, 7/26; ez-Zümer, 39/9, 27), "Umulur ki kurtuluşa erersiniz" (el-Bakara, 2/189; Al-i İmran, 3/200), "Onlara ne oluyor da iman etmiyorlar" (el-İnşikak, 84/20), "De ki; Herkes kendi karakterine göre hareket eder..." (el-İsra, 17/84.) buyurulmaktadır. İnsanlar kendi yaptığı eylemlerin müsebbibi olarak Tanrı'ya göstermesi ona yapılan en büyük iftira olmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah "Ey İman edenler! Tehlikelere karşı tedbirlerinizi alın..." (en-Nisa, 41/71) buyurarak tevekkül edenin mutlaka üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber de "Önce deveni bağla sonra tevekkül et" (Tirmizî, "Sıfatü'l-Kiyame", 60), "Sabır ancak musibetin ilk anında yapılandır" (Buharî, "Cenâiz", 31; Müslim, "Cenâiz", 14) buyurarak Müslümanların üzerine düşen görevleri yerine getirmesi ve gereken tedbirleri alması gerektiğini, böylece yükümlülüğünün insanda olduğunu vurgulamıştır. Akif de aynı anlayışta olup bunu şöyle açıklamaktadır:

Ömer, tevekkülü elbet bilirdi bizden iyi...

Ne yaptı "biz mütevekkilleriz" diyen kümeyi?

Dağıttı, kamçıya kuvvet, "gidin, ekin" diyerek.

Demek: Tevekkül eden, önce mutlaka ekecek;²⁷

Cüneyt Bağdadî, tevekkülü "insanın Tanrı'ya karşı henüz yaratılmadan önceki haline benzer şekilde tam bir teslimiyet içinde olman ve Allah'ın ezelden senin her şeyine sahip olduğunu bildendir"²⁸ şeklinde açıklamaktadır. Tasavvuf ehlinin genellikle insan iradesini yok sayan onu tamamen ilahi takdirin kontrolüne teslim eden anlayışını Akif şiddetle ret ederek mevcut tasavvuf anlayışını şiddetle eleştirir.

Koca millet! Edebiyatı ya oğlan, ya karı...

Nefs-i emmâre hizasında henüz duyguları!

²² Ragıb el-İsfahanî, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an* (Beyrut: 1422/2001), 546.

²³ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Telbisü İblis* (Beyrut 1414/1994), 341.

²⁴ Muhammed b. Muhammed el-Gazzali, *İhya-ı Ulumîd-Din*, çev., Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 1975), IV/446-482.

²⁵ Mustafa Çağrıcı, "Tevekkül", *DİA*, XL (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 1-2.

²⁶ Takiyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmet b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *et-Tevekkül Alellah ve'l-Ahz bi'l-Esbab*, (Kahire: 1413/1992), 13-14.

²⁷ Ersoy, *Safâhat*, 259.

²⁸ Şihabüddin Sühreverdî, *Avarifü'l-Meârif*, çev., Dilaver Selvi, 5. Baskı (Ankara: Semerkant Yay., 2000), 644.

*Sonra tenkide giriş: Hepsi tasavvufla dolu:
Var mı safiyyede bilmem ki ibahiyye kolu?*

Akif, tasavvuf anlayışta var olan "gassal önünde meyyit" benzetmesinin tevekkül anlayışı ile açıklanmasını kabul etmez. Akif, birçok tasavvufi akımda var olan Allah'ın iradesine boyun eğme ve hoşnutluğunu sağlama adına her türlü tedbirin terk edilmesini şiddetle eleştirmiştir. Akif, tembelliğe, tedbirsizliğe ve kuralsızlığa teşvik eden tevekkül anlayışına savaş açmaktadır.

Akif'e göre yanlış yorumlanan ve anlaşılan mefhumların başında kader ve tevekkül anlayışı gelmektedir. O kaderi şöyle tanımlar:

*"Kader" senin dediğin yolda şer'a bühtandır.
Tevekkülün, hele, hüsran içinde hüsrandır.
Kader feraiz-i imana dâhil... Amenna...
Fakat yok onda senin sapmış olduğun ma'na.
Kader: Şeraiti mevcud olup da meydanda,
Zuhura gelmesidir mümkinatın a'yânda.²⁹*

Akif, kaderin ne olduğunu öğretmekte ve kaderle tevekkülü birbirinden ayırmaktadır. O'na göre kader, koşulları mevcut ve ortaya çıkması imkân dâhilinde olan bir durumun Allah tarafından meydana getirilmesidir. Ancak bunun niçin ve nasıl meydana geldiği hususunda bilgimizin olamayacağını, bunu yalnız Allah'ın bileceğini ifade etmektedir.

*Şeriatin ikidir en muazzam erkânı;
Kimin ki öyle müzebzeb değildir imanı;
Ayırmaz onları, bir addedip tevessül eder.
Açıkça söyleyelim: Azm eder, tevekkül eder:
Ne din kalır, ne de dünya bu anlaşılmazsa...
Hem anlayın bunu artık, hem anlatın nâsa.³⁰*

Akif'e göre geleneksel din anlayışındaki en büyük problem kader ve tevekkülün yanlış anlaşılmasıdır. Bu durumunda de dinin ne de dünyanın kalmayacağını belirtir.

*Demek ki: Azme sarılmak gerek mebadide;
Yanında bir de tevekkül o azmi te'yide.
Hülâsa, azm ile me'mur olursa Peygamber;
Senin hesabına artık, düşün de bul, ne düşer!³¹*

Akif her zaman tevekkül ile azmi birlikte ele almaktadır. Ona göre azim olmadan tevekkül olmaz. Akif'e göre doğru anlaşılan tevekkül imanının en faziletli unsuru olmaktadır.

*Şeriatin ikidir en muazzam erkânı;
Kimin ki öyle müzebzeb değildir îmânı;
Ayırmaz onları, bir addedip tevessül eder.
Açıkça söyleyelim: Azm eder, tevekkül eder.*

Akif göre dinde ataletin yeri yoktur. Akif, ataletin zıttı olan azmi tevekkülle birlikte zikrederek bu ikisinin, dinin en muazzam erkânı olduğunu söyler. Bu iki kavramı imanla bile ilişkilendirir.

*Tevekkül olmasa kalmaz faziletin namı...
Getir hayaline bir kerre Sadr-ı İslam'ı,³²*

Akif'in amacı, kitap ve sünnetten uzaklaşan ümmeti tekrar bu iki ana kaynağa döndürmektir. Böylece din anlayışını bidat ve hurafelerden arındırmak istemektedir. Onun bu anlayışı dinin özünde yapılan bir değişiklik olmayıp aslında öze dönme gayretidir. Bu öze dönme gayretinde geleneğe, yani

²⁹ Ersoy, *Safâhat*, 254.

³⁰ Ersoy, *Safâhat*, 257.

³¹ Ersoy, *Safâhat*, 257.

³² Ersoy, *Safâhat*, 256.

başta vahiy ve sünnet olmak üzere selefi örnek almak esastır, ancak bu durum körü körüne taklide yol açmamalıdır.

*Senin bu kopkoyu, şirkin sığar mı imana?
Tevekkül öyle tahakküm demek mi Yezdan'a?
Kimin hesabına inmiş, düşünmüyor, Kur'an...
Cenab-ı Hak çıkacak, sorsalar, muhâtab olan!
Bütün evamire i'lan-ı harbeden şu sefih,
Mükellefiyyeti Allah'a eyliyor tevcih.¹³³*

Gerekli tedbirleri almayıp, Müslümanların başına gelen olumsuzlukları Allah'ın iradesi olduğunu söylemek Allah'a iftiradır. Tembellik ve uyuşukluk tevekkül kavramı ile meşrulaştırılamaz. Akif başa gelen musibetlerin sorumlusu olarak Allah'ı göstermenin gizli şirk olduğunu vurgulamaktadır.

*Tevekkülün, hele ma'nası hiç de öyle değil.
Yazık ki: Beyni örümcekli bir yığın cahil,
Nihayet oynayarak dine en rezil oyunu.
Getirdiler, ne yapıp yaptılar, bu hale onu!¹³⁴*

Akife göre tevekkül anlayışının yozlaşmasıyla birlikte din anlayışı da toplum da bozulmuştur. Bu yanlış anlayışın kök salmasında Akif'e göre medrese hocalarının büyük tesiri vardır.

*Tevekkül öyle yaman bir şiar-ı imandı.
Ki kahraman-ı fezail denilse şayandı.
Yazık ki ruhuna zerk ettiler de meskeneti;
Cüzama döndü, harab etti gitti memleketi!*

Akif, Müslümanların ilerlemesi ve gerilemesinin tevekkül anlayışı ile arasında bir bağ kurduğunu görmekteyiz. Çalışmakla ve din arasındaki ilişkiyi yok sayan anlayışı Akif şiddetle eleştirmektedir. Bunlar tevekkülü hiç anlamamış olan cahil Müslümanlardır.

*Âlem de "tevekkül" demek olsaydı "atalet",
Miras-ı diyanetle yaşar mıydı bu millet?
Çoktan kürenin meş'al-i tevhidi sönerdi;
Kur'an duramaz, nezd-i İlahî'ye dönerdi.*

Akif, tevekkül atalet olsaydı Müslümanları üç kıtaya hâkim olup Tevhid-i İlahî'yi buralara yaymasının mümkün alamayacağını belirtir.

*"Çalış" dedikçe şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesabına birçok hurafe uydurdun!
Sonunda bir de "tevekkül" sokuşturup araya,
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!¹³⁵*

Sosyal hayatın çok çabuk değiştiğini, hukukun da buna ayak uydurmasının elzem olduğunu düşünen Akif, ilk dönem âlimlerinin, ilk müçtehitlerin; kendi dönemlerinde bunu hakkıyla yerine getirdiğini ancak sonraki nesilleri bu ruhu kaybettiğini düşünmektedir. İşin içerisine bir de hurafe ve batıl inançlar da girince din yaşanamaz bir hale getirilmiştir.

*Bırakın matemî, yahu! Bırakın feryadı,
Ağlamak fâide verseydi, babam kalkardı
Gözyaşından ne çıkarmış? Niye ter dökmediniz?
Bari müstakbeli kurtarmaya bir azmediniz.
Ye'se hiç düşmeyecek zerrece imanî olan;*

³³ Ersoy, *Safâhat*, 253.

³⁴ Ersoy, *Safâhat*, 253.

³⁵ Ersoy, *Safâhat*, 252.

Sade siz derdi bulun, sonra kolaydır derman.

Akif'e göre tevekkül, güçlükler karşısında yılmamak ve azimle çalışmak demektir.³⁶ Akif tevekkül kavramını hep azimle birlikte ele alır. O'na göre yeni bir İslam Medeniyeti ancak bilimle ilerlemek ve çok çalışmakla mümkündür. Problemlerin ne olduğu doğru tespit edilirse çözüm de kolaylaşacaktır.

Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur!

Bunların hakkında bilmem bir bahanen var mı? Dur!

Mâsivâ bir şey midir, boş durmuyor Halik bile:

Bak tecelli eyliyor bin şe'n-i gûnâgûn ile.

Ey, bütün dünya ve mâfihâ ayaktayken; yatan!

Leş misin, davranmıyorsun? Bari Allah'tan utan.

Akif, ecdadın örnek alınması gerektiğini de vurgulayarak tembellik ve ataleti eleştirir.

"Allah'a dayandım!" diye sen çıkma yataktan...

Ma'na-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nadan!

Ecdadını, zannetme, asırlarca uyurdu;

Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?

Üç kıt'ada, yer yer, kanayan izleri şahid:

Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücahid.

Âlem de "tevekkül" demek olsaydı "atalet",

Miras-ı diyanetle yaşar mıydı bu millet?

Akif, yaşamın anlam ve değerini kavrayıp, onun kendisinden beklediği doğrultuda yürümek ve kendisine düşen görevleri ifa etmek yerine, hayattan el etek çeken, irade ve şuurunu dağıtan, aklını kullanmayan ve böylece perişan duruma düşen kimselerin, tevekkül ve kaderi yanlış anladıklarını ortaya koymaktadır. Gerçekte Allah, kulunun kötü duruma düşmesini istemez. Öyleyse kişinin kaderine Allah'ı ortak göstermenin bir anlamı yoktur.³⁷

Görür de halini insan, fakat bu derbederin,

Nasıl günâhına girmez tevekkülün, kaderin;

Sarılmadan en ufak bir işinde esbaba,

Muvaffakiyyete imkân bulur musun acaba?

Hamâkatin aşıyor hadd-i i'tidâli, yeter!

Ekilmeden biçilen tarla nerde var? Göster!³⁸

Akif, sebeplere sarılmadan neticenin hâsıl olamayacağını ısrarla vurgular:

Devr-i mes'ud-i kudumuyle giren asr-ı güzün,

En büyük bir medeniyetle mi eylerdi zuhur?

Mündemic olmasa ruhunda onun nâ-mahsûr

Bir tekâmül, o kadar hârîka nerden doğacak?

Akif İslam'ın terakkiye engel olmadığını ısrarla belirtir. Çünkü İslam'ın ruhunda hudutsuz bir ilerleme azmi ve iradesi gizli olmasaydı, o büyük harika medeniyet ortaya çıkmazdı.³⁹

Akif'in itiraz noktasını, insanın iradesini yok sayıp kaderi başarısızlıklarına kılıf yapıp sorumluluktan kaçınan cebirci yaklaşımdır. Bu problemin oluşmasındaki nedenlerden biri de yanlış

³⁶ Kazım Yetiş, *Mehmet Akif'in Sanat Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1992), 125.

³⁷ Abdulvahid İmamoglu, "Mehmet Akif Ersoy'un İnsan İrade ve Hürriyetine Bakışı", *I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Ankara: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2009), 16.

³⁸ Ersoy, *Safâhat*, 254.

³⁹ Süleyman Hayri Bolay, "Mehmet Akif'te Sa'y (İş/Çalışma) Felsefesi", *I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Ankara: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2009), 747.

Allah tasavvurudur. Sorumluluktan kaçan insanlar bu kötü durumun müsebbibi olarak da Allah'ı görmüş olmaktadır. Akif bunu şöyle hicveder:

*Silahlı kullanan Allah, hududu bekleyen o;
Levazımın bitivermiş, değil mi? Ekleyen o!
Çekip kumandası altında ordu ordu melek;
Senin hesabına küffarı hak-sar edecek!
Başın sıkıldı mı, kâfi senin o nazlı sesin:
"Yetiş!" de kendisi gelsin, ya Hızır'ı göndersin!
Evinde hastalanan varsa, borcudur: Bakacak;
Şifa hazinesi derhal oluk oluk akacak.
Demek ki: Her şeyin Allah... Yanaşman, ırgadın o;
Çoluk çocuk ona aid: Lalan, bacın, dadın o;
Vekil-i harcın o; kâhyan, müdir-i veznen o;
Alış seninse de, mes'ul olan verişten o;
Denizde cenk olacaktı... Gernin o, kaptanın o;
Ya ordu lazım imiş... Askerin, kumandanın o;
Köyün yasakcısı; şehrin de baş muhassılı o;
Tabib-i aile, eczacı... Hepsi hâsılı o.
Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!
Biraz da saygı gerektir... Ne saygısızlık bu!
Huda'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Huda;
Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?⁴⁰*

Tevekkül kavramını dinî ve teolojik açıdan da ele alan Akif, mevcut tevekkül anlayışının gizli şirk olduğunu ve bu durumun tevhit ilkesine zıt olduğunu belirtir. Kader ve tevekkül anlayışının sağlam zemine oturması için de büyük çaba gösterir.

Değerlendirme

Kader ve tevekkül dini bir inanış olmakla beraber yanlış anlaşıldığı zaman, sosyal hayatın idamesinin önde gelen şartlarından olan çalışmak, çabalamak görev ve sorumluluk sahibi olmak gibi fiilleri engellemektedir. Dolayısıyla insanı ve toplumu atalete, sefalete ve geriliğe iten bir güç haline dönüştürebilmektedir. Müslümanlar çoğu zaman, hayatında yaşadığı olaylar hakkında doğrudan sorumluluk alma yerine, iradesini geri çekerek sorumluluğu kendi dışındaki güçlere vermeyi tercih etmiştir. Hâlbuki insanı, diğer varlıklardan üstün kılan özelliklerin başında irade sahibi olması gelmektedir. Müslümanlar ancak, tabiat yasalarının Yüce Allah'ın değişmez yasaları olduğu, bilimin de, hakikati açıklayan bir pencere olduğu gerçeğini kabul edecek bir din anlayışına sahip olmaları durumunda yeniden bir medeniyet kurma başarısı gösterebilirler.

Akif Osmanlı devletinin düşmüş olduğu kötü durum karşısında suçun kadere atılmasını doğru bulmamaktadır. Ona göre ilahi kudret kullarına zulmetmez. Akif'e göre insan kendi irade ve hürriyetine göre hareket etmektedir. Zira insanlar hangi eylem veya fiile yönelirlerse Allah ta o eylem veya fiili yaratır. Yani Allah'ın yaratması insanların irade ve istekleri dışında, gerçekleşmemektedir. Yaşanılan olumsuzlukları kendi irade ve özgürlüğü dışında başka bir kudrete atfedip, bunu kaderle aynileştirmek doğru olmamaktadır.

Akif'in yazdıklarını tahlil ettiğimiz zaman kader, tevekkül ve irade problemin çözümü konusunda, Akif üzerine düşeni yapmış toplumu aydınlatmıştır. Akif, insanın hürriyet ve sorumluluk sahibi olduğunu kabul etmiştir. Böylece ferdin yaptığı dinî ve dünyevî işlerde insanı sorumlu kabul

⁴⁰ Ersoy, *Safahat*, 253.

etmiştir. Akif'e göre İnsan, iradesini kullanabilme, istediği şeyleri yapıp edebilme imkân ve hürriyetine sahip bir varlık olduğu için dini sorumluluk yüklenmiştir. Bundan dolayı ceza ve mükâfat olmaktadır.

Akif, kader konusunun konuşulmasının ve sorgulanmasının insanlara yasak edildiğini de belirtmektedir. Tevekkül kavramının ise, ancak çalışmak ve azim ile birlikte var olabileceğini mevcut tevekkül anlayışının Müslümanları tembelliğe ve atalete sürüklediğini ısrarla belirtmektedir. Akif, özellikle "Fatih Kürsüsünde" adlı manzumesinde kader ve tevekkül konusunu işler. Geleneksel din anlayışındaki kaza ve kader algısını şiddetle tenkit eder. Müslümanların yanlış bir kader ve tevekkül anlayışına kapıldıkları için geri kaldıklarını anlatır. Kâinatın bile her an hareket halinde olduğunu hayatiyetin de ancak bu sayede sürdüğünü belirtir.

Akif'e göre İslam coğrafyasında yaşanan problemlerin pek çoğu genellikle Allah'ın mutlak iradesi bağlamında ele alınmış, insanın irade ve sorumluluğu göz ardı edilmiştir. Bunun neticesinde ortaya çıkan insan merkezli sorunların sağlıklı ve sağduyulu bir şekilde ele alınıp çözümler üretilebilmesi sağlanamamıştır. Hâlbuki Allah, insanları sorumluluğa konu olan fiillerinde bunları özgürce yapmaya muktedir bir güç ve yetenekte yaratmıştır.

Mehmet Akif birçok fikri ve felsefi hareketi eleştirirse de en büyük eleştirisi ve öfkesi, dini yanlış anlayan ve anlatanlara yöneliktir. Akif, hayatın merkezine dini koymuş ve buradan hareketle meseleleri çözmeye çalışmıştır. O ilim, din ve akıllı bir nevi birleştirir. Kader ve tevekkül meselesini de bu şekilde ele almaktadır.

Âlemde olan her şey "sebepten sonuç" ilişkisi içerisinde ilahi kanunlara ve Sünnetullah'a göre olmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah "Allah'ın sünnetinde asla bir değişiklik bulamazsın..." (el-Fatır, 5/43. Ayrıca bkz. el-Fetih, 48/43; el-İsra, 17/77; el-Ahzâb, 33/62) buyurmaktadır. Buna rağmen Müslümanların "sebepten sonuç" ilişkisine gereken önemi vermemesi, İslam dünyasındaki ilmi geri kalmışlığa neden olmuştur. Sonuçta İslam dünyasında doğa bilimleri ile ilgili bilim adamlarının sayısı yok denecek kadar azalmıştır. Nihayetinde tevekkül anlayışı, gereken tedbirleri alıp sebebe sarılmaktan ve Allah'ın iradesine teslim olmaktan çıkmış, başımıza gelen her şeye seyirci kalıp pasif bir teslimiyete dönmüştür. Akif'in de belirttiği gibi İslam toplumu sonuçta çalışmayan, üretmeyen, hatta çözüm yolları aramayan bir topluluk oluşmuştur. İnsanın iradesi ve gücü göz ardı edilmiştir.

Kaynakça | References

- Arslan, Hulusi. "Mehmet Akif'in Kader ve Tevekkül Anlayışı". *Hikmet Yurdu Dergisi* VII/13 (2014), 11-27.
- Bağlıoğlu, Ahmet. "Mehmet Akif'in Geleneksel Din Anlayışına Eleştirileri I -Asrın İdrakine İslam'ı Söyletmek-", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21:1 (2016), 29-45.
- el-Bakillâni, Ebu Bekir. et-Temhid. Yay., Mekârisi. Beyrut: 1957.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Mehmet Akif'te Sa'y (İş/Çalışma) Felsefesi". *I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2009. 747-752.
- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Cami'üs-Sahih*. Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1400/1980.
- Çağrı, Mustafa. "Tevekkül". *DİA*. XL. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ebu Hanife, Numan b. Sabit. "el-Fıkhu'l Ekber". *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*. Çev., Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yay., 1992.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. İstanbul: Hece Yayınları, 2009.
- Filibeli Ahmed Hilmi. *Üss-i İslam (İslamın Esası)*. Sad., Bülent Baloğlu ve Halife Keskin. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

- el-Firuzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed. *el-Kamusu'l-Muhit*. Beyrut: 1426/2005.
- el-Gazzali, Muhammed b. Muhammed. *İhya-ı Ulumîd-Din*. Çev., Ahmet Serdaroğlu. IV. Cilt. İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.
- el-İsfahanî, Ragıb. *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*. Beyrut: 1422/2001.
- İbn Manzûr, Ebi'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arap*. V. Cilt. Beyrut: Daru's-Sadr, 1414/1994.
- İbn Teymiyye, Takiyy^uddîn Ebu'l-Abbas Ahmet b. Abdülhalim. *et-Tevekkül Alellah ve'l-Ahz bi'l-Esbab*. Kahire: 1413/1992.
- İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye. *Telbisü İblis*. Beyrut: 1414/1994.
- İmamoğlu, Abdulvahid. "Mehmet Akif Ersoy'un İnsan İrade ve Hürriyetine Bakışı", *I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2009. 15-21.
- İslamoğlu, Mustafa. *Hasan el-Basri'nin Kader Risalesi ve Şerhi*. İstanbul: Düşün Yay., 2012.
- Kadı Abdulcabbar, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedân. *Müteşebihü'l-Kur'an*. Tah: Adnan Zerrûr. II. Cilt. Kahire: 1960.
- Mevlana Celaledîn-i Rumî. *Mesnevî-i Manevi*. Çev., Derya Örs ve Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Miras, Kamil. *Sarih Tercümesi*. XII Cilt. Ankara: Sönmez Neşriyat, 1973.
- el-Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. El-Haccac. *Sahihu Müslim*. Riyad: Darû Tayyibe, 2006.
- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah*. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.
- Sofuoğlu, Cemal. *Müslim Tercümesi*. VIII. Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2013.
- Sühreverdi, Şihabüddin. *Avarifü'l-Meârif*. Çev., Dilaver Selvi. 5. Baskı. Ankara: Semerkant Yay., 2000.
- et-Tirmizi, Muhammed b. İsa. "Sıfatü'l-Kiyame". *el-Camiüs-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yay., 1992.
- Uludağ, Süleyman. *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*. İstanbul: Dergâh Yayınevi, 1980.
- Yetiş, Kazım. *Mehmet Akif'in Sanat Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkez Yayını, 1992.